

ВІДГУК

офіційного опонента Філоненко Софії Олегівни, доктора філологічних наук, професора кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури факультету філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету, на дисертацію Коваленко Діани Олександрівни «Моделювання образів часопростору в сучасному українському романі», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література на засідання спеціалізованої вченої ради Д 26.178.01 в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

Простір і час є істотними характеристиками літературного твору й літературного процесу, що стосуються письменницького світогляду, сюжетно-композиційної будови творів, їх персоносфери, ідейного спрямування. Завдяки жанровому і знаковому потенціалу літературного часопростору він набуває особливого значення в моделюванні естетичної системи автора, яка позначена певними стильовими маркерами, належністю до літературного напрямку й національної традиції. Часо-просторова картина світу в письменстві ХХ – ХХІ століття неймовірно ускладнилася: варто згадати модерністські й постмодерністські експерименти з хронотопом у творах Марселя Пруста, Джеймса Джойса, Вірджинії Вулф, Франца Кафки, Джона Фаулза, Умберто Еко, Габріеля Гарсія Маркеса, Пітера Акройда. Є літературні жанри, які прямо відображають новітні філософські й природничі концепції часу і простору (наприклад, релятивістську чи синергетичну) – наукова фантастика та фентезі. Але пошуки в цій царині ведуться і в соціально-психологічних, філософських, історичних, біографічних та автобіографічних творах, в есеїстиці. Сучасна література практично вся перебуває «в пошуках утраченого часу і простору» (якщо перефразувати

Пруста), а також намагається знайти адекватне потрактування часу і простору як модусів буття «героя / героїні нашого часу».

Українська література останніх десятиліть демонструє в цьому аспекті суголосність із зарубіжними трендами. Одержимість стилем ретро, відчайдушні спроби спрогнозувати майбутнє, панорамні ретроспективи національної та сімейної історії, химерне плетиво часових та просторових алюзій, перманентні міркування над проблемами культурної та індивідуальної пам'яті й амнезії, історичних травм, кризовістю часу прямо виводять дослідника на проблему хронотопу, особливо актуальну в мінливому й поліморфному романному жанрі. Причому ці питання дебатовані як масовою аудиторією, так і фаховими читачами. Теоретичному заглибленню в проблему хронотопу сучасного роману посприяли авторитетні студії Тетяни Бовсунівської, Ніни Бернадської, Тамари Гундорової, Нонни Копистянської, Оксани Левицької, Ярослава Поліщука та ін.

Дисертація Діани Коваленко, присвячена аналізу структурних, функціональних і жанротворчих характеристик часопростору в сучасному українському романі, відповідає цьому вектору розвитку літературознавства. Дослідження проведено на обсяжному літературному матеріалі: романи Валерія Шевчука, Володимира Даниленка, Юрія Винничука, Степана Процюка, Любка Дереша, Галини Пагутяк, Ірен Роздобудько, Софії Андрухович, які позначені жанровим, тематичним, стильовим розмаїттям. Актуальність і наукова новизна роботи не викликають заперечень.

Важливо, що Діана Коваленко, формулюючи теоретичне підґрунтя дисертації, не обмежилася традиційним «бахтінським» трактуванням хронотопу. Ефективному аналізу різноманітного матеріалу сприяло звернення до концепцій гетеротопії, інтертекстуальності, тілесності, ескапізму, окремих положень екзистенціалізму та психоаналізу. Мотивованим виглядає поєднання кількох наукових стратегій: герменевтичної, феноменологічної, методики вивчення міжтекстових зв'язків. Доцільним є залучення класичних

студій Жана-Франсуа Ліотара, Жака Дерріда, Хосе Ортеги-і-Гассета, Мішеля Фуко, Гастона Башляра, Еріка Фромма та інших учених. Авторка дисертації узагальнила напрацювання вітчизняних науковців із проблем сучасного літературного процесу, теорії романного жанру, масової літератури, інтертекстуального та хронотопного аналізу (Віри Агеевої, Марії Моклиці, Миколи Сулими, Володимира Панченка, Роксани Харчук, Миколи Ільницького, Лілії Лавринович та багатьох інших).

У доборі першоджерел дисертантку характеризує сумлінність та філологічна й філософська ерудиція. Вважаю репрезентативним список джерел, використаних у дисертації, який налічує 221 позицію, в тому числі джерела іноземною мовою (англійською). Однак, на мій погляд, варто було звернутися й до новітніх англомовних студій, зокрема Пауля Смітхерста «Постмодерний хронотоп: читання простору й часу в сучасній прозі» (Амстердам-Атланта, 2000 рік), Девіда Джеймса «Сучасна британська проза і мистецтво простору» (Лондон, 2011 рік), збірника праць «Ландшафти постмодерності: концепти й парадигми критичної теорії» за редакцією Петри Екхард, Майкла Фукса і Волтера Хьоблінга (Берлін, 2010 рік). Важливим джерелом із теми, що його авторка чомусь оминула, є монографія Віталія Чернецького «Картографуючи посткомуністичні культури. Росія та Україна в контексті глобалізації» (український переклад 2013 року, видавництво «Критика»), особливо розділи 6 і 8.

Поставлені завдання, об'єкт і предмет студії зумовили структурування дисертаційної роботи, яка містить три розділи. У першому з них «Рухомість романного жанру і літературознавчі концепції часопростору» Діана Коваленко подає докладний аналіз жанрової парадигми сучасного українського роману (жанрово-стильовий синтез, застосування ігрових стратегій, суб'єктивна центрованість хронотопу). Плідною для подальших міркувань авторки стала теза про романний агонізм Тетяни Бовсунівської (с.27). Дисертантка характеризує романний агонізм у творах Валерія Шевчука і Галини Пагутяк як філософський, Юрія Винничука – як

гротескний, Степана Процюка – як психоаналітичний (це пов'язано з авторськими концепціями дійсності). «Сьогодні жанр тремтить перед сучасністю», – емоційно констатує дослідниця, і з нею важко не погодитися. Ознаки деканонізації роману вона вбачає у жанрових трансформаціях і модифікаціях, полімодальності, багатофабульності, метажанровості, ризоматичності та симулякрах. Ці новітні тенденції постають свого роду викликами теорії роману як жанру. У цьому ж розділі ретельно окреслено історію понять «художній час», «художній простір» і «хронотоп», подано класифікації хронотопу. Особливу увагу Діана Коваленко приділила «гетеротопії», що є водночас концептом і шляхом інтерпретації обраних творів. Ілюстраціями цього фукіанського поняття слугують образи Будинку творчості в романі Ірен Роздобудько «Зів'ялі квіти викидають», сміттярки в романі Юрія Винничука «Мальва Ланда», божевільня в романі «Сьомга» Софії Андрухович тощо.

Другий розділ «Часопросторова організація сучасного українського роману: психологізм, стереометричність, динамізм» подає глибокий аналіз часопросторового моделювання переважно в романах Валерія Шевчука «Дім на горі», «Сповідь», «Мор», «Птахи з невидимого острова», а також у романах «Мальва Ланда» і «Танго смерті» Юрія Винничука, «Кохання в стилі бароко» Володимира Даниленка. Спираючись на ідеї Марка Павлишина, Роксани Харчук, Мар'яни Барабаш, Людмили Тарнашинської та інших учених, авторка дисертації докладно простежує психологізацію хронотопу в означених творах, його функціональність і жанротворче значення, міфологічні мотиви квесту та ініціації, інтертекстуальність як літературну стратегію. Оригінальністю позначений розгляд роману Юрія Винничука «Танго смерті», де Діана Коваленко фіксує численні відсилання до Біблії, Корану, текстів Бальзака, Ремарка, Борхеса, інтерпретуючи їх як діалогічну взаємодію сучасності та історії.

У третьому розділі «Суб'єктно-особистісна центрованість хронотопу в сучасному українському романі» авторка звернулася до екзистенційної

проблематики, феноменів ескапізму й тілесності. Часопросторовий аналіз здійснено на матеріалі романів Ірен Роздобудько «Зів'ялі квіти викидають», «Вона: шості двері», «Він: ранковий прибиральник», «Все, що я хотіла сьогодні», «Дванадцять, або виховання жінки в умовах, непридатних до життя», Любка Дереша «Культ», «Трохи п'ятьми», «Поклоніння ящірці», Галини Пагутяк романах «Писар Східних Воріт Притулку», «Писар Західних Воріт Притулку» і «Магнат», Степана Процюка «Тотем», Софії Андрухович «Сьомга». Доволі цікавими є міркування про організацію хронотопу романів за рахунок «подорожей-втеч фрагментованим простором», про тип «людини-втікача», про оперування категоріями тіла і тілесності в сучасному романі. Зазначу принагідно, що цей останній мікросюжет потребує ширшого розгортання на матеріалі вітчизняної прози XXI століття й залучення відповідної методології (психоаналітичної, гендерної).

Назагал можна сказати, що дисертація Діани Коваленко є самостійним, оригінальним і новаторським дослідженням. У ній уперше висвітлено художні версії гетеротопії в сучасному українському романі, з'ясовано зв'язок хронотопу та інтертекстуальності в ньому, простежено екзистенційні виміри хронотопу у творах багатьох письменників. Висновки до роботи науково достовірні, є достатньо вагомими відповідями на поставлені завдання.

Попри сказане, дисертація викликає низку питань.

1. Об'єктом дослідження Діана Коваленко обрала прозові твори восьми авторів: Валерія Шевчука, Володимира Даниленка, Юрія Винничука, Степана Процюка, Любка Дереша, Галини Пагутяк, Ірен Роздобудько, Софії Андрухович. З першого погляду помітно, що ці письменники представляють різні літературні генерації і традиції, мають різні авторські стратегії, відіграють різні ролі в сучасному літературному процесі, перебувають на різних щаблях літературного канону (інтелектуальна, популярна, «мідл»-література). Чим зумовлений саме такий добір авторів і текстів? На мій погляд, варто було окреслити, бодай стисло, місце кожного з них у

вітчизняному письменстві (ремарки, що їхні твори – «помітне явище» (с.10) явно недостатньо). Наскільки репрезентативним для сучасного його етапу є доробок кожного автора? Чи можуть вони в сукупності скласти достовірну картину найновіших тенденцій українського роману? (без залучення, приміром, творів Оксани Забужко, Юрія Андруховича, Марії Матіос, Сергія Жадана, Тані Малярчук, Наталки Сняданко, Василя Шкляра, Максима Кідрука та багатьох інших). Чи можна назвати «сучасним» роман Валерія Шевчука «Дім на горі» 1983 року? Які взагалі межі «сучасності» авторка визначає в дослідженні?

2. Тракткування творів Володимира Даниленка та Юрія Винничука як феноменів масової літератури вимагає додаткових коментарів та уточнень. Що саме дисертантка розуміє під «масовою літературою»? Чи є ці твори «формульними», «кітчевими»? Чи може бути *читабельність* тексту роману чи повісті ознакою належності твору до популярного письменства? (зважаючи на те, що категорія читабельності запозичена з медіастудій і досі не отримала загальноприйнятої інтерпретації стосовно белетристики).

3. Аналогічно варто було б уточнити специфіку жанру на полі літератури інтелектуальної (Валерій Шевчук) і популярної (Ірен Роздобудько). Якщо в останній жанр (як інструмент маркетингу) є майже нормативним для письменника, то література інтелектуальна дозволяє і заохочує експерименти в жанровій царині, авторські жанрові рефлексії («жанр як когнітивна лабораторія»). Жанровий синтез реалізується в цих двох видах літератури також неоднаково. Переконана, що робота виграла б, якби ці міркування дисертантки доповнили підрозділ 1.1.

4. У підрозділі 1.2. Діана Коваленко зазначає, що літературний хронотоп перебуває під впливом наукових концепцій (філософських, природничих), згадуючи теоретика Стівена Хокінга. Можливо, варто було б згадати й інші сучасні концепції часу і простору (Іцхака Барса, Стівена Вайнштейна, Вільяма Лейна Крейга та інших)?

5. Позаяк авторка звертається до сучасної літератури, а також до популярних текстів, то варто було б більш повно висвітлити літературно-критичну та читацьку рецепцію творів Юрія Винничука, Ірен Роздобудько, Любка Дереша та інших авторів (рецензії, відгуки). Це могло б доповнити науковий дискурс (історико-літературний та теоретико-літературний – дисертації, монографії, статті).

6. У третьому розділі під час аналізу романів Ірен Роздобудько та Софії Андрухович ідеться про мотиви жертвовності жінки, її травматичного сексуального досвіду, жіночого мазохізму. Слід було, певно, застосувати й елементи гендерного підходу, базовані на працях Сімони де Бовуар, Карен Горні, Гелен Сіксу. Це могло б допомогти дисертантці відповісти на питання, чи є хронотоп сучасного роману гендерно маркованим (у перспективі варто поговорити про гендерний чинник конструювання часопростору в прозі Оксани Забужко, Наталки Сняданко, Тані Малярчук та ін.).

Попри питання й зауваження, дисертація Діани Коваленко є завершеним дослідженням, науково обґрунтовані результати якого розширюють уявлення про моделювання художнього часу і простору в сучасному українському романі. Зміст дослідження відображений у 7 статтях у наукових фахових виданнях України, 1 статті у закордонному науковому виданні (Люблін, Польща), а також в авторефераті. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації. Отримані авторкою результати достовірні, висновки обґрунтовані. Дисертація охайно оформлена. У кінці кожного розділу зроблено чіткі висновки.

Таким чином, можна дійти висновку про те, що кандидатська дисертація **«Моделювання образів часопростору в сучасному українському романі»** виконана на належному рівні і відповідає вимогам дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук згідно з «Порядком присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними

Постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 року, № 656), а тому авторка цієї роботи, **Коваленко Діана Олександрівна**, заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

Учений секретар Бердянського державного педагогічного університету

О.І. Попова

Доктор філологічних наук,
професор кафедри зарубіжної літератури
та теорії літератури
Бердянського державного педагогічного
університету

С. О. Філоненко

